

Розвиток ієрогліфіки та сучасні проблеми китайського письма

В. Панов

The article analyses the history of hieroglyphs, identifies their structure that evolved and improved over many centuries, deals with the stages of development of the Chinese written language and hieroglyphics related to historical epochs and dynasties. The peculiarities of each historical type of writing are identified, especially those of the modern phonographic script. Different types of ideographic characters are characterized.

У спектрі актуальних проблем сучасної лінгвістики знаходяться питання історії ієрогліфіки та співвідношення її з фонетичним письмом. Для обґрунтування цих питань мовознавці наводять багато різних фактів. Ієрогліфи мають власну історію становлення й формування. Зародження їх припало на 7 тис. до н. е., тоді як фонетичного письма – тільки на 3 тис. до н. е. Піктографічне письмо розпочиналося з малюнків, розвивало образне мислення, а від розвитку образного мислення до абстрактного письма пройшло кілька тисяч років. Крім того, упродовж історії китайські ієрогліфи змінювалися відповідно до шрифтів, а фонетичне письмо розвивалося на звуковій і морфемній основах.

Китайські кінцеві приголосні занепали, зумовивши поширення відкритих складів і забезпечивши ізольованість складів. Через занепад кінцевих приголосних виникла проблема зв'язку з наступними словами. Це спричинило зменшення можливостей ієрогліфів на шляху розвитку фонетичного письма. За своєю природою китайський склад вимагав початкових голосних (префіксальних), однак цього не досягнув. Він міг починатися й приголосним звуком, якого часто втрачав. Отож через внутрішні проблеми несформованості початкового голосного й кінцевого приголосного звуків, занепад початкового приголосного китайська мова не стала на шлях розвитку фонетичного письма. Указані особливості забезпечили власний, самостійний розвиток китайської мови, відокремлений від фонетичного письма.

Лю Шусян зазначав, що користь ієрогліфів – це якраз нестача фонетичного письма, а нестача фонетичного письма – це якраз користь ієрогліфів. Ураховуючи те, що фонетичне та ієрогліфічне письмо мають свої недоліки й позитиви, слід цілісно відобразити й належно оцінити їх переваги.

Зі створенням Китайської Народної Республіки в 1949 році на юридичних підставах у Китаї стали цілеспрямовано вести освітню політику. Через складність ієрогліфи могла засвоїти невелика кількість населення, але освіта була доступною для всіх. Для розпізнавання ієрогліфів та оволодіння ними виникла потреба в їхньому спрощуванні, що виявилось із сучасного досвіду зайвим і непотрібним, бо зумовило безлад на письмі, ускладнило читання давніх творів.

Учені вважають, що перший знайдений ієрогліф – це піктограма, наприклад, ієрогліфа 人 “людина”, ієрогліфа 鹿 “олень”. На етапі розвитку письма як малюнки почали використовувати абстрактні зображення, символи й деякі викривлені техніки для позначення події, відображення його змісту. Окремі абстрактні слова могли виражатися абстрактними малюнками. До виникнення письма, окрім звичайного ієрогліфічного малюнка, могли використовувати ще й символи, що не мали ніякого внутрішнього зв’язку, але служили для позначення власності, для вираження кількості або іншого значення.

У подоланні труднощів під час написання ідеографічних символів і позначення ними слова був один вихід – використовувати фонетичний підхід. Це запозичення одного з ієрогліфів або одного з малюнків їх предметів, щоб використовувати символ для позначення звука разом з особистою фонетичною назвою або з фонетично подібним словом. Такий метод запису мови в традиційному китайському мовознавстві називається *цзяцзе* (假借) – метод запозичення, який має дуже велике значення. Якщо не знайти відповідний односкладовий символ *цзяцзе* (假借) двоскладового або багатоскладового слова, то можна запозичити більше двох слів, об’єднати й записати їх. Метод запозичення високо підняв рівень відтворення змісту мови. Але зі збільшенням запозичених символів виникла нова проблема. Запозичені слова могли виражати значення, властиві вже відомим ієрогліфам, що призводило до появи багатьох слів з омонімічним значенням. Тому, читаючи текст, іноді важко було визначити, який ієрогліф у конкретній ситуації відповідає даному слову.

Для розв’язання проблем ієрогліфіки через символи, що вказують на звук чи зміст, було створено ієрогліфи, які в китайському традиційному мовознавстві отримали назву *фонограми* 形声字, де частина зі звуком називається фонетичною – 声旁, а частина зі змістом – 形旁. Складова 形旁 зі значенням називається специфікатором або класом символів. Фонографічні слова підняли письмо на високий рівень розвитку, показали його як досконалий засіб для точного передання й відтворення мови. Однак використання фонограм не призвело до швидкого й остаточного сформування системи письма, підтвердженням чого стало використання стародавнього письма *насі* 纳西.

З появою фонографічного письма, стародавні форми мусили вдосконалитися, щоб утворити єдину й незмінну графічну систему. У безперервному процесі творення й появи нових ієрогліфів важливо звернути увагу й на такі моменти, як відхід від ідеографічного зображення слів, поступове спростування й усталення слів, упорядкування їх у межах тексту.

У поглядах на китайські ієрогліфи за основу беруть значення ієрогліфів, що базується на символіці, бо письмо залежить від природи символів. Письмо – це символ мови. Мова має фонетику й семантику як дві складові частини, два символи, і письмо повинно мати так само звук і значення. Різні сформовані графічні системи самі по собі нічим не розрізняються, тільки з урахуванням різних мовних систем, їх особливих символів графічні системи можна віднести до різних типів. Якщо письмо навіть не вважати природнім символом, воно все одно свідомо використовує природу символів, а якщо розмежовувати їх, то це може призвести до логічної плутанини.

Китайські ієрогліфи мають багато ідеограм. Традиційне мовознавство, так би мовити, піктографічне, вказуючи на речі й зміст, ці види ієрогліфів використовує як символ разом з ієрогліфом, що заміняє слова, тому ієрогліфи мають смисловий зв’язок і всі є смисловими ієрогліфами 意符. Фонограмні ієрогліфи, що мають смислову сторону 形旁, разом із фонограмою, що відображає слово, мають тіль-

ки смисловий зв'язок, тому також є смисловими ієрогліфами 意符. Під впливом різних факторів у сучасних використовуваних ієрогліфах попередні смислові та звукові символи перетворилися на знакові. Тому багато ідеограм 表意字, фонограм 形声字 під виглядом слова 假借字 також перетворилися на знакові або напівзнакові ієрогліфи. Китайські ієрогліфи піктографічного письма знаходилися на порівняно ранньому рівні розвитку (до Західної Чжоу), тоді використовували переважно ідеограми й звукограми як один тип письма, а згодом зі змінами у формі ієрогліфів, їх звучанні й значенні, з використанням ідеограм, звукограм і знаків сформувався один із типів графічної системи.

Найважливішими змінами у формі ієрогліфів були спрощення. Для передачі ієрогліфів застосовували ідеограми, звукограми й знаки – три типи позначень, структура яких не легка для запам'ятовування. Використання однознакових ієрогліфів полегшувало запам'ятовування, а багатознакових зумовлювало складність, неточність відтворення мови. Тому необхідними були розподіл знаків, щоб підвищити рівень запису письма, і злиття знаків, щоб контролювати якість письма. У зображенні китайських ієрогліфів, їх використанні з давніх часів дотепер відбулися незначні зміни, в основному збільшилася кількість фонограм, ідеограми з основної піктограми перетворилися в основну іфу 意符, знакові й напівзнакові ієрогліфи збільшилися. На піктографічному рівні розвитку письма все менше утворювалося ідеографічних символів і все більше виникало фонографічних ієрогліфів.

Історія ієрогліфів досить давня й довга. Її можна вести від епохи Шан – писемності *цзягу*. Майже 14 ст. до н. е. правитель династії Шан Пань Ген переніс свою столицю в Инь, яка до 11 ст. до н. е. протягом 270 років була столицею династії Шан. Писемність *цзягу* – це записи династії Шан, переважно про власні справи, рідше про стосунки правителя династії Шан з аристократами. З тієї епохи до нас дійшли написи на кітках, що були знайдені в столиці пізньої династії Шан – руїни Инь (сьогодні північний захід провінції Хенань місто Аньян).

До династії Цінь великої популярності набули бронзові написи Чжумін, бо мідь вважали тоді золотом. Через це нащадки назвали письмо золотим, тобто *цзіньвен* 金文. Дзвони й триногий мідний казан у династії Чжоу мали різні написи на мідних утворах і відігравали велике значення в тогочасному житті людей, а *цзіньвен* називали “Чжундін вен” (перші написи до-Ціньських мідних виробів). Дослідники зафіксували більше 10 тисяч знахідок із Ціньськими мідними написами. Отож писемність *цзягу* можна вважати особливою писемністю з поширеним неофіційним шрифтом, а *цзіньвен* – писемністю з відповідним формальним шрифтом. Крім писемності *цзіньвен*, на сьогодні відомі й деякі матеріали з епохи Західної Чжоу Чуньцю. Саме писемність *цзягу* й книги епохи Чуньцю стали важливими для дослідження розвитку ієрогліфів. За епохи Чуньцю в різних державах писемність *цзінвен* проіснувала до пізньої західної Чжоу та існує дотепер, але не в загальному вжитку. Ієрогліфи того часу можна знайти тільки на давніх старовинних пам'ятках у музеях і галереях.

На межі Чуньцю (епохи весни й осені) та Чжаньго (епохи воюючих держав) китайське суспільство зазнало великих змін, що й позначилося на ієрогліфіці того часу. Від пізньої Західної Чжоу до початку Чжаньго написи на мідному посуді збереглися без змін. На таких знахідках відображено в основному походження, виготовлення посуду, заповідання дітям і внукам зберігати ієрогліфи й посуд. Для писемності *сі'ін* епохи Чжаньго характерним було виникнення й поширення різних печаток (державних і приватних), що склали досить велику спадщину того періоду. Тому печатки і їх написи стали важливими історичними доказами

під час вивчення писемності Чжаньго. В епоху Чуньцю популярності й значного поширення набули й грошові написи. Такі віднайдені й збережені дотепер монетні гроші, а особливо їх написи, так само стали важливим джерелом вивчення тогочасного письма.

Писемність *tao* відзначалася тим, що для написання ієрогліфів використовувався певний матеріал, спочатку бамбук, а потім шовк. Цзянь 簡 бамбук почав застосовуватися частково для письма ще з часів династії Шан, а дещо пізніше – шовк. Згодом шовк став основним письмовим матеріалом. Оскільки писемні матеріали, виконані на бамбуці, шовку чи інших матеріалах швидко піддавалися руйнуванню, то й написів з того часу збереглося мало.

Найважливішою особливістю писемності шести держав стало поширення неформального письма *суті* 俗体, яке траплялося в різних спрощених формах. Окрім того, існують і певні відмінності в писемності шести держав. Формальний шрифт різних держав більш подібний до письма західної Чжоу та Чуньцю, бо ці держави мають багато спільних рис. До таких особливостей слід віднести: 1) письмо Цінь епох Чуньцю й Чжаньго та шрифт 小篆 *сяочжуань* епохи Чжаньго; 2) кам'яний текст як система Цінь із найголовніших матеріалів; найвідоміший стародавній кам'яний текст – це письмо на камені у формі барабана; 3) письмо *цзінвен* періоду Чжаньго цінгуо *цзінвен*, яке зустрічається на зброї, статуетках тигрів та інших матеріалах; 4) печатки, пломбові письмена пізньої епохи Чжаньго, від якої збереглося багато артефактів цього письма; печаткове письмо – це в основному шрифт *чжоувень*, але є немало стародавніх записів або подібних на стародавні записи неформальним шрифтом *чжоувень*; 5) гончарне письмо періоду пізнього Чжаньго та династії Цінь, відколи збереглися різні гончарні вироби й цеглини, а черепиці – з печатками чиновників; 6) марковані або вирізані письмена на лакованих предметах пізньої Чжаньго та Ціньської династії; 7) письмо *цзяньбо* 簡帛, знайдене в 70-х роках минулого століття.

Пізній період Чжаньго – це період утворення шрифту *лішу*. Попередньо відзначено під час порівняння письма періоду Чжаньго й інших держав, що письмо держави Цінь виглядає дещо консервативним. Однак жителі держави Цінь у повсякденному житті постійно вдосконалювати формальний шрифт, тому неформальне письмо Цінь стало базою для творення шрифту *лішу*. У часи пізнього Чжаньго письмо *лішу* було в цілому сформоване, а в епоху Цінь *лішу* вже практично зачепила усталене письмо *сяочжуань*. З періоду Сіхань письмо *лішу* напевні замінило *сяочжуань* і стало формальним (головним) письмом.

В епосі Хань *цаошу*, крім письма *лішу*, використовувалося ще письмо *цаошу*, яке полягало в тому, що всі слова, які писалися нерозбірливо, вважалися *цаошу*; сформувався особливий шрифт *цаошу*, відомий тільки з часів Хань. *Цаошу* – це спрощений шрифт, що прийшов на допомогу *лішу* й використовувався переважно в документах і спілкуванні. Він дуже знадобився чиновникам і наближеним до них особам, став для них майже необхідним. Порівняно з епохою Чжаньго, у державі Цінь використовували *чжуаньвень* значно рідше, ніж *лішу*. Тому розвиток *цаошу* природніший, ніж *лішу*.

Будова ідеографічних символів складна й багатогранна, а класифікація ідеографічних символів за будовою досить важка й утруднена. Сьогодні ідеографічні символи поділяють на абстрактні, зображувальні, вказівні, квазі-образотворчі, смислові й анаморфоз шрифту. Абстрактні символи – це слова, утворені шляхом використання абстрактної піктограми. Абстрактні слова з'явилися порівняно швидко, після періоду Цінь-Хань, але їх кількість невелика, напр.: “𠄎 опуклий”, “𠄎 вигнутий”.

Зображувальні символи – це слова, що відображають зближення предмета з його назвою, напр.: 日 “день”, 月 “місяць”, 鹿 “олень”, 虎 “тигр”, 犬 “собака”, 人 “людина”, 肉 “м’ясо”, 角 “ріг”. Існують і дуже складні за формою зображувальні символи, тобто слова, досить громіздкі в зображенні предмета. Під час творення складних зображувальних символів потрібно співвідносити предмет із навколишнім середовищем та з прилеглими основами.

Вказівні символи – це такі слова, що нагадують предмет або об’єкт і містять індикатор для вираження змісту. Індикатор можна вважати особливою ідеограмою, а вказівний символ – квазіоб’єднанням символів Природа вказівних символів подібна фактично до складних зображувальних символів. Ці символи важко розділити за основною частиною, тому потрібно до відповідної основної частини додати індикатор для позначення змісту. Кількість таких символів дуже мала.

Квазі-образотворчі символи – це слова, які за формою подібні на зображувальні символи, але відрізняються від них тим, що відображають статус, поведінку предмета й інше. Такі символи з’явилися в ранній писемний період, але існують у незначній кількості.

Смислові символи – це поняття, що містять більше двох піктограм і виражають ними початкове значення за допомогою різних за змістом слів. Будова смислових знаків – це піктограма й смислова радикальна позиція. Тому виділяють різні види смислових знаків: 1) смислові символи, що відображають зв’язок між позиціями радикальних знаків, які розміщені за принципом вираження змісту, тому відношення міжрадикальними знаками має велике значення для вираження змісту слова; 2) смислові знаки *чжуні* та *ігуан*, що відображають людину або тварину, містять знак або піктограму, що вказують на частини тіла або на поведінку істот, стан справ й інше; 3) повторення радикальних позицій під час творення ідеографічних символів, однак не всі з них можна віднести до смислових ієрогліфів; якщо й можна визначити смисловий ієрогліф, то він не обов’язково належить до цього виду, напр., 人 “людина” з іншою людиною 从 “за” (це смисловий малюнок); окремі символи характеризують продовження радикальної позиції в утворенні слова, тобто утворюються з кількох ієрогліфів і описують або виражають зміст слова, напр.: 歪 “не справжній”; 4) до смислових ієрогліфів належать ще й такі, як 占 “заняти”, 明 “світлий”, 笔 “перо”.

Анаморфоз шрифту – це вид ієрогліфа, що відображає зміну шрифту для вираження змісту слова, а при зміні шрифту ієрогліфа зменшуються штрихи в написанні слова.

Історія фонограм засвідчує, що перші фонографічні ієрогліфи не одразу в будові використовували ідеограму й звукограму, а шляхом *цзяцзе* добавляли смислограму або звукограму, що виникла на основі ідеографічного символу. Отож із появою фонографічних ієрогліфів стали використовувати ідеограму та звукограму й утворювали фонографічні слова. Так, у кінці династії Цін для перекладу західних природничих наук, особливо деяких хімічних термінів створювалися ієрогліфи 锌 “цинк”, 镭 “радій”, 铀 “уран” й інші.

Упродовж історичного розвитку більшість сформованих фонографічних ієрогліфів розвинулися й змінили свій вигляд. Розрізняють чотири основних методи ділення й зміни фонографічних ієрогліфів: 1) дописування над ідеографічним символом звукограми; 2) зміна частини ідеографічного символу на звукограму; 3) додавання ідеограми на сформованому ієрогліфі; 4) зміна радикальної позиції фонографічного слова (у китайській ієрогліфіці прийнято змінювати радикальну позицію одного з фонографічних ієрогліфів, виділяючи новий фонографічний ієрогліф для вираження спеціального значення).

Щодо третього методу слід відзначити, що ним сформована велика кількість ієрогліфів. Ідеограму додавали для чіткого вираження значення запозиченого слова. Її добавляли й для розширення значення слова, напр., ієрогліф 娶 “одружуватись” виник шляхом додавання радикальної позиції 女 “жінка”. А також додавали ідеограму для зрозумілого вираження змісту слова, найчастіше змінюючи початок тексту без зміни значення слова. Вчений ієрогліфік династії Цін Ван Юнь слово з додатковою ідеограмою та з членованою будовою називав роздільним письмом, а слово з утвореною ідеограмою та з нероздільною структурою – накопичувальним методом *лейцзеници* 累增字.

У відношенні до четвертого методу варто зазначити, що зміна радикальної позиції фонографічного слова відбувалася за принципом скорочення звукової позиції 声旁 та позиції форми 形旁. Для того, щоб форма ієрогліфа була акуратною та чітко відображалася на письмі, використовували скорочення звукової або формальної позиції, що в китайському мовознавстві отримало назви *опущення звука* й *опущення форми*: 1) опускання складної або великої форми ієрогліфа, тобто однієї з радикальних позицій; 2) опускання радикальної позиції, щоб її місце зайняти радикальною позицією з формою; 3) опускання звукової частини з перетворенням простих фонограмних ієрогліфів на ієрогліфи з опущеною звуковою частиною; 4) опускання звукової частини зі зміною окремих ієрогліфів на самостійні слова, а з приєднанням ідеограми перетворення їх на радикальну позицію (це прості фонографічні слова, або економічні слова). Спрощення форми ієрогліфів може бути двох видів: 1) скорочення складної форми ієрогліфа; 2) скорочення частини радикальної форми й збереження незайнятого місця для звукової позиції.

У фонографічних словах звукова позиція може мати смислове значення, що може вважатися смисловою частиною ієрогліфа. Сміслова радикальна позиція звука досить важлива для дослідження початкового етапу розвитку мови, але з чітким розмежуванням і трактуванням безсислової й смислової радикальних позицій, сплутування яких ускладнює дослідження.

Часто в розкритті походження однієї й тієї фонограми майже всі дослідники беруть за основу звукову радикальну позицію, незважаючи на те, чи вона виражає значення, чи не виражає значення. Разом з тим, звукова радикальна позиція має досить велике значення у вивченні фонограм, оскільки по суті від неї бере початок дослідження розвитку слів. За місцем знаходження звукової радикальної позиції зліва в межах слова вчення про фонограми стали називати вченням лівого письма - *ювеньшо*.

Короткий екскурс в історію ієрогліфіки й китайського письма показав, що процес виникнення й становлення ієрогліфів і китайської писемності досить тривалий і складний. Ієрогліфічне письмо розвинулося швидше, ніж звукове, і не стало на шлях розвитку фонетичного письма через неспроможність формувати початок і кінець слова. Першими його зразками стали піктограми (малюнки), згодом ідеографічні символи, далі запозичені ієрогліфи і, нарешті, фонографічні слова, або фонограми (зі звуковою й формальною частинами), що у своєму розвитку зазнали різних спрощень. На китайському мовному ґрунті ієрогліфи були відомі з епохи Шан і поступово вдосконалювалися в різні періоди, зокрема в часи писемностей *цзягу*, *цзінвень*, *сі'ін*, *суті*, *сяочжуань*, *лішу*, *цаошу* й інших. На даному етапі ієрогліфи становлять графічну систему китайського письма, відображену у 5 різних стилях – *лішу*, *цаошу*, *сіншу*, *чжуаньшу* та уставним стилем *кайшу*.

ЛІТЕРАТУРА

- 文字学概要。裘锡圭。商务印书馆。2009年出版。北京
- 汉字为什么没有演变成为拼音文字。辜正坤。汉语学习 1993年第05期
- 汉字与拼音化。汪梅枝。语文学刊。2002年第05期
- 汉字与拼音文字的比较研究。李一妹。华章。教学探索 2010年第27期
- 新时代的新语文。周有光著 - 北京：新知三联书店，1999，1
- Крюков М. В. Язык иньских надписей / М.В. Крюков ; Академия наук СССР, Институт востоковедения. — М. : Наука, 1973.
- Официальный вэньянь. — М. : Наука, 1990.
- Яхонтов С. Е. Древнекитайский язык / С. Е. Яхонтов; Академия наук СССР, Институт народов Азии. — М.: Наука, 1965.